

Ryszard Filas, Lucjan Miś, Jan Szmyd

Dychotomia: racjonalizm – irracjonalizm. Próba określenia praktycznej filozofii młodzieży

Uwagi wstępne

Według Maxa Webera jedną z najistotniejszych właściwości kultury Zachodu jest „szczególnie ukształtowany racjonalizm”. Weber dążył do rozpoznania osobowości racjonalizmu zachodniego i do wyjaśnienia jego powstania. Interesował go związek przyczynowy między dyspozycjami ludzi do prowadzenia racjonalnego sposobu życia a poziomem gospodarczym. Pisał m.in. „[...] ekonomiczny racjonalizm, jeśli chodzi o jego powstanie, zależy nie tylko od racjonalnej techniki i racjonalnego prawa, lecz także od zdolności i dyspozycji ludzi do prowadzenia określonego rodzaju praktyczno-racjonalnego sposobu życia. Tam, gdzie te zdolności i dyspozycje ulegają zahamowaniu wskutek działania czynników duchowych, rozwój gospodarczo-racjonalnego sposobu życia napotyka silne wewnętrzne opory. Do najważniejszych kształtujących elementów sposobu życia należały wszędzie w przeszłości siły magiczne i religijne oraz związane z wiarą w nie wyobrażenia dotyczące obowiązków etycznych.” (M. Weber 1984). Zdaniem Mariana Weber „[...] uznanie szczególnego charakteru zachodniego racjonalizmu i roli, jaką odgrywał w zachodniej kulturze, było dla Webera jednym z najważniejszych odkryć” (J. Szacki 1981).

Dotychczasowe polskie prace poświęcone zagadnieniom racjonalizmu i irracjonalizmu miały fragmentaryczny bądź wstępny charakter (J. Szczepański 1984; J. Szmyd, E. Stawowy 1988, 1989). Z tego względu podjęliśmy próbę konstrukcji skali, która mogłaby posłużyć do pomiaru stopnia akceptacji przekonań będących składowymi kulturowego wzoru „zachodniej” racjonalności.

Odpowiedź na pytanie „co jest racjonalne, a co nie?” nie jest łatwa. J. Szczepański daje sugestywną argumentację, że w wielu podstawowych dziedzinach ży-

cia ludzkiego „sfera irracjonalności jest poważna, a granice między racjonalnym i irracjonalnym zacierają się bardzo łatwo” (1984). Dzieje się tak m.in. dlatego, że każde szaleństwo jesteśmy w stanie „zracjonalizować, a więc uzasadnić intelektualnie. Z drugiej strony kierowanie się wyłącznie rozsądkiem prowadzi często do nieprzewidzianych konsekwencji, zaś życie (także „społeczne”) – ujawniając swoje bogactwo – stawia ortodoksyjnych racjonalistów w obliczu sytuacji wykraczających poza „sny filozofów”. Pomimo tych wszystkich przeszkód i ograniczeń człowiek jest w stanie racjonalnie działać.

Z. Freud przypisywał tę możliwość specjalnej formacji ludzkiego umysłu *ego*. Jest to racjonalny element „aparatu psychicznego”. Według Freuda *ego* wywodzi się ze spostrzeżeń płynących ze świata zewnętrznego. Dąży ono do kontroli środowiska wewnętrznego i zewnętrznego odwołując się do zasobów ludzkiego umysłu. Niepowodzenia *ego* mogą być spowodowane działalnością mechanizmów popędowo-emocjonalnych („niższych funkcji psychicznych”, „niższych mechanizmów regulacji” (Z. Freud 1976; J. Reykowski 1977). *Ego* realizuje różnorodne zadania. Sharp i Bellak wymieniają takie: testowanie realności, antycypacja konsekwencji, poczucie rzeczywistości, kontrola popędów i impulsów, ustosunkowanie się do przedmiotów (relacja przedmiotowa), adaptacyjna regresja, niezależność, synteza-integracja (V. Sharp, L. Bellak 1978). Irracjonalne postępowanie – w myśl ich koncepcji – może być wynikiem błędnej oceny rzeczywistości (życzeniowej albo lękowej), słabej kontroli wewnętrznej albo łatwości w uleganiu autorytetom grupowym.

W oparciu o wyodrębnione istotne funkcje *ego* (Sharp, Bellak 1978; Broom i Selznick 1973) oraz podstawowe idee racjonalizmu jako kierunku filozoficznego (K. Ajdukiewicz 1983; M. Hempoliński 1989) rozpoczęto konstruowanie wstępnej wersji skali irracjonalizmu, pod roboczym tytułem „Kwestionariusz opinii o świecie współczesnym” (wersja skali użyta w badaniach została zamieszczona w „Aneksie” na końcu niniejszego artykułu). Poszczególne etapy pracy były następujące.

Kierunki i metody badań

Badaniami objęto 614 studentów II i III roku wszystkich kierunków studiów dziennych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, a ponadto studentów I i IV roku nauk społecznych tejże uczelni¹.

¹ W badaniach zrealizowanych w maju 1989 r. wzięło udział 423 studentów II roku, 134 osoby z roku III i 46 studentów z I i IV roku studiów (ci ostatni to studenci nauk społecznych). Jedenaście

Uzyskane wyniki będą omówione w sposób następujący. Na początku zostaną przedstawione dane dotyczące rozmiarów podgrup osób o postawach racjonalnych i irracjonalnych. Dane te zostały uzyskane w wyniku analizy 14 twierdzeń wybranych przez sędziów kompetentnych jako najbardziej diagnostyczne dla interesujących nas postaw. Następnie wskażemy, jakie istotne statystycznie różnice stwierdzono między poszczególnymi latami i kierunkami studiów. Na końcu zostaną zaprezentowane wyniki analizy czynnikowej zastosowanej jako metoda służąca weryfikacji naszego narzędzia badawczego.

Narzędzie badawcze

Syndromy teoretyczne. Ze względu na brak skali do pomiaru racjonalności lub skali o podobnej lub zbliżonej problematyce postanowiono zbudować wersję eksperymentalną. Autorzy nie spotkali się z żadną próbą operacjonalizacji pojęcia irracjonalizmu. Prace poświęcone temu zagadnieniu miały wyłącznie charakter analiz teoretycznych lub filozoficznych. W przeświadczeniu, że praca nad empirycznymi korelatami irracjonalności ma charakter pionierski przyjęto wieloetapowy model budowy narzędzia i analizy wyników.

Zakładano, że w przyszłości będzie można skonstruować stosunkowo krótką skalę, złożoną z twierdzeń wyłonionych z wersji eksperymentalnej. W skład wersji eksperymentalnej weszło 60 twierdzeń wybranych spośród 150 pierwotnych twierdzeń (z „banku” zdań odnoszących się do postaw irracjonalnych lub racjonalnych). Twierdzenia zostały zaczerpnięte z różnych źródeł. Niektóre pochodziły wprost z literatury filozoficzno-socjologicznej, inne – z obiegowych, potocznych opinii. Zdecydowana większość twierdzeń wyrażała przekonania i sądy uznawane przez autorytety z zakresu filozofii, psychologii i socjologii za właściwe dla postaw racjonalnych lub irracjonalnych. Charakteryzując te postawy jako opozycyjne względem siebie,

osób nie wypełniło kwestionariusza lub wypełniło z tak dużymi brakami, że nie mógł on zostać włączony do zbioru. Badania przeprowadzono przy współudziale pracowników Instytutu Nauk Społecznych, w grupach audytoryjnych.

Zadbano o to, aby nie udzielać informacji sugerujących. Na pytania dotyczące kwestionariusza udzielano wyjaśnień dotyczących niezrozumiałych pojęć, ale nie ocen i wartości. Odwoływano się do samodzielnej pracy i wysiłku osób badanych.

Wypełnione „Kwestionariusze opinii o współczesnym świecie” (autorem skali jest Lucjan Miś) posłużyły do przeprowadzenia obliczeń statystycznych dla całej populacji osób badanych (pakiet statystyczny SPSS/PC). Dokonano m.in. obliczeń liczebności i rozkładów procentowych poszczególnych twierdzeń dla całej populacji badanych. Obliczono średnie, odchylenia standardowe i analizy wariancji dla lat i kierunków studiów. Podstawowe wyniki zamieszczono w tablicach „Aneksu”. Przeprowadzono analizę czynnikową zmiennych zawartych w twierdzeniach kwestionariusza.

przyjęto, iż postawę racjonalną cechuje: wiara w rozum (K. Popper 1987; K. Mannheim 1973), zaufanie do nauki jako systemu wiedzy o świecie (M. Hempoliński 1989), zaufanie do siebie (J. Koralewicz 1987), wolność od uprzedzeń i przesądów (E. Hilgard 1968), wewnątrzsterowność (D. Reisman 1972). W opozycji do postawy racjonalnej znajduje się postawa irracjonalna. Cechują ją przeciwnostawne, względem racjonalizmu, właściwości: wiara w uczucia, wiara w siłę autorytetu i tradycji, brak kontaktu z rzeczywistością, odrzucenie nauki jako wiarygodnego systemu wiedzy o świecie, uprzedzenia i przesady oraz zewnątrzsterowność.

Do wyszczególnionych teoretycznie podskal zaliczono następujące twierdzenia (zob. tabela 1).

Tabela 1. Podskale skali postaw irracjonalnych i twierdzenia składowe

Nr	Nazwa podskali	Numery twierdzeń wersji eksperymentalnej
I.	E-I (Emocjonalizm v. Intelektualizm)	3, 4, 15, 27, 60
II.	A-I Autorytaryzm v. Indywidualizm)	9, 22, 40, 46, 47, 49, 58
III.	BK-KR (Brak kontroli v. kontrola rzeczywistości)	11, 12, 18, 28, 38, 44
IV.	ON-AN (Odrzucenie nauki v. akceptacja nauki)	10, 34, 56, 59
V.	MO-MR (Mechanizmy obronne v. brak mechanizmów obronnych)	8, 14, 21, 36, 43, 55
VI.	AP-OP (Akceptacja przemocy v. odrzucenia przemocy)	2, 6, 19, 35, 37, 41, 45, 48, 53, 57
VII.	UP-BUP (Uprzedzenia i przesady v. brak uprzedzeń i przesądów)	17, 26, 30, 31, 32, 52
VIII.	ZS-WS (Zewnątrzsterowność v. wewnątrzsterowność)	1, 24, 50, 54

Oprócz przedstawionych podskal do „Kwestionariusza opinii o współczesnym świecie” włączono także dodatkową, dziewiątą podskalę. Tworzyło ją 10 twierdzeń, wymieszanych z pozostałymi. Były to twierdzenia nr: 5, 7, 13, 16, 20, 23, 25, 29, 33, 39, 42 i 51. Zostały one zbudowane tak, aby były tylko pozornie zrozumiałe oraz utrzymane w konwencji twierdzeń naukowych. Zdania te zawierały wiele

specyficznych terminów i specjalistycznych pojęć. Zostały sformułowane pozornie poprawnie, lecz w gruncie rzeczy były niedorzeczne. Wydawało się, że ta „dymna zasłona żargonu” dobrze będzie wkomponowana w całość tekstu zawierającego podobne brzmieniowo, lecz istotnie różne pod względem zawartości informacyjnej sformułowania. Twierdzenia skali IX („akceptacja niezrozumiałych twierdzeń”) różniły się od pozostałych tym, że były sformułowane w sposób sprzeczny z logiką języka potocznego. Były to przeważnie zdania zasadniczo nierozstrzygalne, puste informacyjnie lub nonsensowne semantycznie. Wydawało się, że wartość diagnostyczna tej skali może być szczególnie wysoka. Respondent musi się, w obliczu twierdzeń skali IX, czynnie ustosunkować do bałamutnego, nonsensownego twierdzenia. Jego zachowanie akceptujące lub dezakceptujące zdanie puste informacyjnie lub zasadniczo nierozstrzygalne jest irracjonalne. Racjonalna postawa wobec czegoś, co jest nonsensowne semantycznie lub zasadniczo niesprawdzalne (I. Dąbska 1988) to zachowanie dystansu, a zatem odpowiedź „nie wiem, nie mam zdania” (według instrukcji). Te 10 szczególnych twierdzeń pozwala zatem określić behawioralny składnik postawy. Obliczanie wyników podskali IX było odmienne niż w poprzednich ośmiu podskalach. Racjonalny wybór polegał na zawieszeniu swojej oceny („nie mam zdania”), zaś irracjonalne było ustosunkowanie się pozytywne lub negatywne do poszczególnych itemów. Przeliczone wyniki w postaci skali stenowej zostały przedstawione w tabeli 3. Pozostałe osiem podskal oceniano według jednolitego kryterium. Możliwości odpowiedzi na pozostałe 50 stwierdzeń były uszeregowane od (1) zdecydowanie się zgadzam do (5) zdecydowanie się nie zgadzam. Niskie wyniki w obrębie wszystkich podskal oznaczały postawę irracjonalną, zaś wysokie wyniki w podskalach (w konsekwencji także ogólny, wysoki wynik) świadczą o postawie racjonalnej. Globalny niski wynik (poniżej 100 punktów, ponieważ maksymalnie 50 twierdzeń po 2 punkty) oznacza postawę irracjonalną, zaś globalny wysoki wynik (powyżej 200 punktów, bo 504) identyfikuje postawę racjonalną. Aby uwrażliwić respondenta na wykorzystywanie swoich zasobów intelektualnych w trakcie wypełniania „Kwestionariusza opinii o współczesnym świecie” oraz aby zapobiec udzielaniu pochopnych odpowiedzi, do instrukcji kwestionariusza wprowadzono przykład („jestem człowiekiem trzeźwo myślącym”). Patrz „Kwestionariusz opinii o współczesnym świecie” w „Aneksie”.

Wybrane wyniki badania postaw irracjonalnych studentów

Przedstawione poniżej dane należy traktować z ostrożnością. Opierają się one na badaniu studentów WSP przy zastosowaniu rezultatów pracy sędziów kompetentnych.

Wydaje się, że przy dość dużej liczbie osób badanych (ponad 600 – tab. 2) oraz zastosowaniu surowych kryteriów mogą ujawnić się główne prawidłowości. Często można zetknąć się z opiniami, że w ostatnich latach nastąpił przyrost irracjonalizmu oraz że tradycyjny oświeceniowy model racjonalizmu utracił swoją atrakcyjność. Konstruując skalę zamierzano m.in. określić wielkość podgrup studentów o przeciwstawnych postawach. Chodziło o zbadanie jaka jest proporcja osób o nastawieniu racjonalnym w stosunku do „irracjonalistów”. Interesowała nas także bliższa charakterystyka tych podpopulacji, głównie pod kątem danych demograficznych, społecznych oraz kierunku studiów.

Aktualnie zostaną przedstawione wyniki badania studentów „Kwestionariuszem opinii o współczesnym świecie”. Do analizy wykorzystano tylko 14 twierdzeń wskazanych jednomyślnie przez „sędziów kompetentnych”. Pracowali oni niezależnie od siebie i zgodzili się co do 14 twierdzeń. Te twierdzenia (nr 1,14,16, 26, 28, 30, 34, 35, 38, 43, 44, 52, 54, 55) pięciu pracowników naukowych Instytutu Nauk Społecznych WSP (filozofowie, logik i socjolog) uznało za najbardziej trafne dla postawy irracjonalnej.

Tabela 2. Średnie arytmetyczne dla postaw racjonalnych i irracjonalnych szacowanych na podstawie zestawu twierdzeń wskazanych przez sędziów kompetentnych

Wynik przeciętny	Liczba osób	%
brak odpowiedzi	7	1,1
0,20 – 2,50	36	6,0 postawa irracjonalna
2,51 – 3,50	372	60,6
3,51 – 50,0	199	31,4 postawa racjonalna
Razem	614	100,0

Na podstawie agregacji średnich arytmetycznych w zestawie 14 twierdzeń wybranych przez ekspertów stwierdzono, iż odsetek osób o postawach irracjonalnych w badanej populacji wynosił 6%, zaś wielkość grupy osób o nastawieniu racjonalnym na 31,4%. Zdecydowana większość osób badanej populacji (ponad 60%) udzieliła odpowiedzi mieszczących się w zakresie wyniku przeciętnego

(między 2,5 a 3,5 punkta). Otrzymane dane sugerują, że w badanej populacji młodzieży studenckiej postawy racjonalne zdecydowanie przeważają nad irracjonalnymi. Wynik ten potwierdzają wszystkie przeprowadzone analizy, zarówno te oparte o twierdzenia wyselekcjonowane przez ekspertów (kryterium restryktywne), jak też o rozkład średnich z wszystkich twierdzeń (kryterium liberalne). Młodzież akademicka znacznie częściej akceptuje wartość rozumu, rozsądku, „zasadę rzeczywistości”, autokierowanie sobą, a odrzuca przemoc i mistycyzm niż można by zakładać na podstawie publicystyki lub wiedzy potocznej.

Obecnie zatrzymajmy się nad rezultatami uzyskanymi przy pomocy podskali IX (akceptacja niezrozumiałych twierdzeń). Należy także przypomnieć, że większa grupa badanej młodzieży zachowuje się irracjonalnie w porównaniu do deklaracji. Jak ukazuje tabela 3 prawie 10% badanych dało się zmylić „dymnej zasłonie żargonu”. Oznacza to, że prawie co dziesiąta osoba postąpiła irracjonalnie i nieracjonalnie nie powstrzymała się od aktywności w zakresie 10 zdań: logicznie sprzecznych, empirycznie niemożliwych albo nierozstrzygalnych.

Rezultaty zamieszczone w tabeli 3 ukazują, że co dziesiąta z osób badanych zaakceptowała twierdzenia puste informacyjnie jako sensowne i nie odróżniła ich od innych, sensownych semantycznie. Przeszło 2/5 (43,5%) osób badanych zachowało się jednak racjonalnie – zachowując dystans i przejawiając brak zaangażowania (pozytywnego lub negatywnego) wobec zdań, które ze swojej istoty nie mogą być zrozumiałe lub są źle sformułowane. Pozostała część badanej populacji (to jest 45,0%) zachowała się w sposób „słabo racjonalny”, to znaczy w niektórych przypadkach ustosunkowując się do twierdzeń niezrozumiałych, w niektórych zaś przypadkach zawieszając swoją opinię. Są to osoby, które uzyskały wyniki mieszczące się między 4 a 7 stanem włącznie.

Wyniki uzyskane za pomocą skali IX sugerują, że w badanej populacji studentów WSP zachowania racjonalne występowały znacznie częściej niż irracjonalne. Porównanie rozmiarów skrajnych kategorii „racjonalistów” i „irracjonalistów”, szacowanych za pomocą dwóch sposobów, ukazuje przewagę tej pierwszej nad drugą w proporcji pięć do jednego. Możemy więc stwierdzić optymistycznie, że wśród reprezentatywnej grupy studentów WSP rozum panował nad elementami irracjonalnymi.

Na zakończenie tej części naszych rozważań, spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, czy studenci różnią się w zakresie irracjonalizmu w zależności do roku i kierunku studiów. Analizy korelacji wykonane dla lat i kierunków studiów pokazują, że dla poziomu istotności $p < 0,005$ studenci różnią się w zależności do roku i kierunku studiów. Kierunki zależności są następujące: studenci lat młodszych są bardziej skłonni do akceptacji twierdzeń irracjonalnych niż lat starszych, studenci

kierunków pedagogicznych są bardziej skłonni do irracjonalizmu niż studenci wydziału humanistycznego. Studenci kierunków ścisłych i przyrodniczych są bardziej racjonalni niż pedagodzy i humaniści.

Tabela 3. Odsetek osób o postawach irracjonalnych i racjonalnych według wyników skali IX („akceptacja niezrozumiałych twierdzeń”)

Steny	%	Razem %	Typ postawy
0 (brak odpowiedzi)	1,8		
1	1,3	9,6	postawa irracjonalna
2	3,1		
3	5,2		
4	8,0	45,0	
5	9,0		
6	11,5		
7	16,5		
8	16,2	43,4	postawa racjonalna
9	16,1		
10	11,1		
Razem	100,0	100,0	

Pocieszające wydaje się stwierdzenie, że jednak studia przyczyniają się do upowszechniania postaw racjonalnych (wbrew opiniom, iż szkoła „ogłupia”), oraz że kierunek studiów wiąże się z pewnym typem umysłowości. Na studiach matematycznych lub fizycznych kształcą się osoby bardziej zorientowane na funkcje intelektualne, zaś na studiach pedagogicznych – na emocjonalno-duchowe.

Wyniki analizy czynnikowej

W celu weryfikacji „Kwestionariusza opinii o współczesnym świecie” jako narzędzia do adekwatnego pomiaru postaw irracjonalnych wykonano analizę czynnikową. Rezultaty tej analizy przedstawiamy poniżej (tabela 4).

Analiza czynnikowa kwestionariusza doprowadziła do wyodrębnienia szesnastu czynników. Wszystkie one wyjaśniają niespełna 60% wariacji. Tylko pierw-

szy czynnik wyjaśnia 13,9% wariacji, drugi zaś ponad 5%. Pozostałe czternaście czynników wyjaśnia zaledwie 2 lub 3% wariacji.

Czynnik I jest najmocniejszy, angażuje więcej twierdzeń niż pozostałe czynniki. Twierdzenia najsilniej wysycane omawianym czynnikiem wyrażają wartość, jaką przypisuje się jednostce. Czynnik ten określono jako „znaczenie przypisywane jednostce” i wydaje się, że odnosi się on do znaczenia, jakie w epistemologii osób badanych zajmuje jednostka: czy jest traktowana podmiotowo („pan swego losu”) czy też przedmiotowo („igraszka w rękach losu”).

Czynnik II angażuje mniej twierdzeń, lecz są one bardziej wysycane. Są to twierdzenia odnoszące się do bezpośrednio do przemocy: czy przemoc jest odpowiednim środkiem regulowania stosunków między ludźmi czy też nie. Pozostałe czternaście czynników wyjaśnia wariację zmiennych w bardzo małym stopniu. Tabela 4 podaje wyniki analizy czynnikowej w formie wartości własnej zmiennej, procentu wyjaśnionej wariacji i skumulowanego procentu wyjaśnionej wariacji, zaś tabela 5 – zawartość czynników I i II w każdym twierdzeniu (z wyjątkiem, oczywiście, twierdzeń nonsensownych semantycznie). Rezultaty te sugerują, że „Kwestionariusz opinii o współczesnym świecie” nie posiada wyrazistej struktury czynnikowej odpowiadającej choćby w grubszym zarysie modelowi teoretycznemu.

Czynniki wyróżnione w rezultacie analizy czynnikowej twierdzeń skali racjonalizmu-irracjonalizmu nie pokrywają się z teoretycznie opracowanymi syndromami (I-VIII). Założony przez nas model postawy irracjonalnej, składającej się z ośmiu syndromów (emocjonalizm, autorytaryzm, brak kontroli realności, odrzucenie nauki, mechanizmy obronne, akceptacja przemocy, uprzedzenia, zewnątrzsterowność), opisany w części teoretycznej, nie znalazł zdecydowanego potwierdzenia w wynikach analizy czynnikowej.

Wydaje się, że czynnik I („znaczenie przypisywane jednostce”) w pewnej mierze jest tożsamy z syndromami zewnątrzsterowności i autorytaryzmu, zaś czynnik II odpowiada syndromowi opisanemu jako „akceptacja przemocy”. Pozostałe syndromy teoretyczne nie uzyskały należytego potwierdzenia w analizie czynnikowej.

Tabela 4. Wyniki analizy czynnikowej „Kwestionariusz opinii...”

Czynnik	Wartość własna zmiennej	Procent wyjaśnionej wariacji	Skumulowany procent wyjaśnionej wariacji
1	6.65464	13,9	13,9
2	2.47703	5,2	19,0
3	1.60234	3,3	22,4
4	1.53646	3,2	25,6
5	1.52721	3,2	28,7
6	1,40067	2,9	31,7
7	1,36272	2,8	34,5
8	1,33321	2,8	37,3
9	1,33204	2,8	40,1
10	1,26845	2,6	42,7
11	1,22169	2,5	45,2
12	1,18460	2,5	47,7
13	1,14543	2,4	50,1
14	1,08335	2,3	52,4
15	1,05883	2,2	54,6
16	1,04613	2,2	56,7

Tabela 5. Analiza czynnikowa wyników „Kwestionariusza...”

Nr twierdzenia	Czynniki	
	I. („znaczenie przypisywane jednostce”)	II. („akceptacja przemocy”)
1	2	3
1.	.08240	.11905
2.	.08467	.69556
3.	-.04736	-.00770
4.	.03068	.18634
6.	.03298	.75175
8.	.27760	-.08189
9.	.09209	.25167
10.	.00084	.00854
11.	.12505	-.02490
12.	-.01888	.12099
13.	-.02345	-.03906
14.	.08291	-.02667
15.	.18251	.11877
17.	.18842	.00104
18.	.05069	-.01293
19.	.04950	.09782
20.	.18616	-.04477
21.	-.02100	-.06761
22.	.06245	-.10238
24.	.09010	-.02127
26.	.08739	.19264
27.	.10618	-.01187

1	2	3
28.	.02138	.15398
30.	-.07826	.06267
31.	.29532	.10779
34.	.26661	.09375
35.	.40646	.18070
36.	-.04501	.07121
37.	.11295	-.17920
38.	.13918	-.01901
40.	.23821	.15039
41.	.12402	.33077
43.	.05277	.13238
45.	.19530	.32661
46.	.12273	.00638
47.	.47651	.18622
48.	.50626	.26886
49.	.62497	.03987
50.	.59503	-.02732
52.	.27590	.27542
53.	.31443	.54148
54.	.44024	.24339
55.	.46192	.01545
56.	.16703	-.09876
57.	.25057	.31491
58.	.08123	-.04307
59.	.16740	.13385
60.	.07737	.12397

Uwagi końcowe

1. Zaproponowany przez nas sposób pomiaru postaw irracjonalnych ma charakter interdyscyplinarny i eksperymentalny.

2. Wykorzystując wskazania, pracujących niezależnie od siebie sędziów kompetentnych posłużono się zestawem 14 twierdzeń do określenia rozkładu postaw irracjonalnych i racjonalnych w badanej populacji.

3. Spotykane w literaturze przedmiotu syndromy wchodzące w skład pojęcia irracjonalizmu i postaw irracjonalnych wskazują na jego wieloczynnikowy charakter.

4. Rezultaty analizy czynnikowej naszego narzędzia do pomiaru postawy irracjonalnej postulują budowę nowego lepszego modelu irracjonalności.

Na zakończenie pragniemy przypomnieć opinie Karla Poppera, który stwierdził „konflikt racjonalizmu z irracjonalizmem stał się najdonioślejszym konfliktem intelektualnym i być może moralnym naszych czasów”². Z tego powodu wydaje nam się, że nie należy ograniczać się wyłącznie do dociekań o charakterze filozoficznym i estetycznym, lecz podejmować wspólne przedsięwzięcia badawcze, które potrafią nadać empiryczny sens konstruktom teoretycznym [1990].

Literatura

- Ajdukiewicz K., *Zagadnienie i kierunki filozofii*. Warszawa 1983
- Broom L., Selznick Ph., *Sociology*. London & New York 1973
- Dąmbska I., *Irracjonalizm a poznanie naukowe*, Kwartalnik Filozoficzny t. XIV z. II i III, Kraków 1938
- Freud Z., *Ego i id*, w: *Poza zasadą przyjemności*, Warszawa 1976
- Hempoliński M., *Filozofia współczesna*, Warszawa 1989
- Koralewicz J., *Autorytaryzm, lęk, konformizm*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1987
- Mannheim K., *Człowiek i społeczeństwo w dobie przebudowy*, Warszawa 1974
- Miś L., *Ego v. id. Dynamika racjonalnych i irracjonalnych elementów aparatu psychicznego w teorii Z. Freuda*, w: *Rocznik Nauk.-Dydakt. z. 190. Prace Filozoficzne VII*, WSP, Kraków 1997
- Popper K., *Spółczesność otwarte i jego wrogowie*. Warszawa 1987
- Riesman D., *Samotny tłum*, Warszawa 1971
- Reykowski J., *Osobowość*, w: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Warszawa 1975
- Sharp V., Bellak L., *Ego functions assessment in the psychoanalytic process*, w: *The Psychoanalytic Quarterly*, vol. XLVII, 1978
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, t. II. Warszawa 1981
- Szczański J., *Sprawy ludzkie*, Warszawa 1984, Szmyd J., Stawowy E. (red.) tom I 1988, tom II 1989, *Irracjonalizm. Studia i materiały*, t. I i II.
- Weber M., *Szkice z socjologii religii*, Warszawa 1984

² K. Popper, *Spółczesność otwarte i jego wrogowie*, t. II, PWN, Warszawa 1993, s. 236.

A N E K S

KWESTIONARIUSZ OPINII O WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE (wersja eksperymentalna)

„Kwestionariusz opinii o współczesnym świecie” służy celom naukowym. Żadna odpowiedź nie jest dobra ani zła.

Proszę uważnie przeczytać każde z poniżej podanych stwierdzeń, a następnie – w odpowiednim miejscu – zakreślić ten numer, który wskazuje, w jakim stopniu zgadzasz się z danym stwierdzeniem. Masz następujące możliwości wyboru:

1. zdecydowanie się zgadzam
2. raczej się zgadzam
3. nie mam zdania (nie wiem)
4. raczej się nie zgadzam
5. zdecydowanie się nie zgadzam

Numery odpowiedzi: 1 2 3 4 5

Przykład: twierdzenie: „jestem człowiekiem trzeźwo myślącym”

Możliwości odpowiedzi: 1 2 3 4 5

Proszę wybrać i zakreślić tylko jedną odpowiedź dla każdego pytania

	Zakreśl:
1. Wyniki mojej pracy są zupełnie ode mnie niezależne	1 2 3 4 5
2. Krwawa zemsta jest najlepszym środkiem uzyskania sprawiedliwości	1 2 3 4 5
3. Książki oparte o przeżycia mistyczne zawierają Prawdę Objawioną	1 2 3 4 5
4. Popęd seksualny jest siłą, która decyduje o wszystkich poczynaniach człowieka, nawet tych najbardziej wzniosłych	1 2 3 4 5
5. Instrumentalizm postaw doświadczany jest za pomocą takich mediów jak reakcja skórmogalwaniczna	1 2 3 4 5
6. Słuszna jest zasada „oko za oko, ząb za ząb”	1 2 3 4 5
7. Pomiary kranjologiczne dowodzą, że przestępczość młodocianych związana jest z patogenezą środowiska	1 2 3 4 5
8. To chęci decydują o pomyślnych rezultatach, a nie chłodna kalkulacja sił i środków	1 2 3 4 5
9. W stosunkach między ludźmi najważniejszą rolę odgrywa chęć podporządkowania sobie drugiego człowieka	1 2 3 4 5
10. Świat można lepiej objaśnić za pomocą aktywności sił duchowych niż przy użyciu metod nakowych	1 2 3 4 5
11. Niektóre rodzaje nowotworów można z powodzeniem leczyć preparatami opium	1 2 3 4 5
12. Koniec świata nastąpi w roku 2000	1 2 3 4 5
13. Teorię ewolucji można dość łatwo połączyć z biblijną teorią stworzenia świata	1 2 3 4 5
14. Nie wolno dopuszczać myśli, że nastąpi zagłada świata na skutek wojny jądrowej	1 2 3 4 5
15. Wszystkie wytwory kultury są wynikiem problemów seksualnych ich twórców	1 2 3 4 5
16. Ulubione motywy ludzkich działań wywołane są predestynacją i lękiem o niezrealizowanie osobistych preferencji	1 2 3 4 5
17. Sukces przeważającej liczby ludzi oparty jest na niegodziwych metodach działania	1 2 3 4 5
18. Liczba „44” posiada żywy, realny sens, jakkolwiek nie do końca jeszcze objawiony	1 2 3 4 5
19. Dzieci wychowywane bez użycia siły wyrastają na słabych i trwożliwych dorosłych	1 2 3 4 5
20. W sumie nie ma różnic między podejściem ateistycznym a religijnym	1 2 3 4 5
21. Usuwam myśli, że mój los leży w rękach nieodpowiedzialnych przywódców	1 2 3 4 5
22. Doświadczenia wcześniejszego pokolenia są dla nas drogowskazem, którego powinniśmy się trzymać mimo zmieniających się okoliczności	1 2 3 4 5
23. Resentyment w odniesieniu do instytucji jest typowym dla najwyższych i najbogatszych klas społecznych	1 2 3 4 5

24. W obecnych czasach nie warto podejmować samodzielnych działań, i tak na nic to się nie zda	1 2 3 4 5
25. Starsza młodzież afiljuje swoje predyspozycje w płci przeciwnej	1 2 3 4 5
26. Żydzi są sami winni, że doszło do zagłady	1 2 3 4 5
27. Nasze uczucia lepiej mówią nam co robić niż rozum	1 2 3 4 5
28. Wbrew temu co powszechnie się sądzi, to Słońce krąży wokół Ziemi, a nie odwrotnie	1 2 3 4 5
29. Nakazane sztywne kontrwartości często determinują rozwój fobijnych struktur w zachowaniu młodzieży	1 2 3 4 5
30. AIDS to nie choroba, ale „mane, tekel, fares” współczesnego świata	1 2 3 4 5
31. Bogactwo, którego sami nie posiadamy jest przeważnie wynikiem wątpliwych etycznie zabiegów	1 2 3 4 5
32. Różnice między kobietami a mężczyznami są najbardziej widoczne pod względem intelektu	1 2 3 4 5
33. Pleonazm występujące zazwyczaj w arcydziełach kultury są implikowane fabułą, a nie „duchem epoki”	1 2 3 4 5
34. Triumfy współczesnej nauki okazały się za kilkadziesiąt lat takimi samymi nieporozumieniami jak starodawne obrzędy magiczne	1 2 3 4 5
35. Każdy ma prawo formować swoje racje bez oglądania się na argumenty adwersarza	1 2 3 4 5
36. Moje osądy są w przeważającej większości obiektywne	1 2 3 4 5
37. Reguly demokratyczne zawodzą przy wychowaniu własnych dzieci	1 2 3 4 5
38. Liczne badania potwierdzają, że bioenergoterapia jest tak samo, a czasami nawet bardziej efektywna niż medycyna konwencjonalna	1 2 3 4 5
39. Społeczeństwo technologiczne, w którym żyjemy umożliwia populizm nawet kastom dewiacyjnym	1 2 3 4 5
40. Przeciętny człowiek musi ufać silniejszym	1 2 3 4 5
41. Utopią jest myślenie, że konflikty można rozstrzygać bez użycia siły i przemocy; jest to w dodatku utopia niebezpieczna	1 2 3 4 5
42. Frustracja jest głównym mechanizmem w ekologii schizofrenii	1 2 3 4 5
43. Najlepszym sposobem na rozwiązanie jakiegoś problemu to zapomnieć o nim	1 2 3 4 5
44. Niektórzy, wybrani ludzie potrafią wykorzystać zjawisko lewitacji do swoich celów	1 2 3 4 5
45. Siła znaczy więcej niż rozum	1 2 3 4 5
46. Grupa jest najwyższym autorytetem dla jednostki	1 2 3 4 5
47. Chociaż Hitler ostatecznie przegrał wojnę, to zasada „wodzostwa” wydaje się mieć więcej zalet dla „szarych mas” niż wad	1 2 3 4 5
48. Chęć postawienia na swoim jest dostatecznym i wystarczającym uzasadnieniem stosowania niedozwolonych chwytów w dyskusji	1 2 3 4 5
49. Niektórzy ludzie tak dalece wybijają się ponad pozostałych, że nie obejmują ich ogólne normy uczuciowości	1 2 3 4 5
50. W ludzkim życiu większą rolę odgrywa szczęśliwy traf niż wysiłek i praca	1 2 3 4 5
51. Rewalidacja, ujmowana interdyscyplinarnie, będzie odgrywać coraz większą rolę ze względu na zmieniające się wartości polityczne	1 2 3 4 5
52. Bardzo silna zawiść w stosunku do tych, którym się powiodło jest uczuciem zdrowym, bo popycha do przeciwdziałania niesprawiedliwości	1 2 3 4 5
53. W każdym konflikcie należy dążyć do bezwzględnego „zniszczenia” przeciwnika	1 2 3 4 5
54. Od czasów antycznych nie zmieniło się to, że Fatum bezpośrednio wyznacza wszystkie meandry życiowe	1 2 3 4 5
55. Życie marzeniami jest lepsze niż godzenie się na codzienność	1 2 3 4 5
56. Duchowe Oświecenie jest najdoskonalszą formą poznania	1 2 3 4 5
57. Należy unikać rozwiązań kompromisowych, albowiem nie dają one rozkoszy zwycięstwa	1 2 3 4 5
58. Własny rozsądek jest dobry, ale na krótką metę. Na dalekie dystanse lepiej zrezygnować z niego i oprzeć się o uznane autorytety	1 2 3 4 5
59. Naukowcy są śmieszni w swoich wysiłkach, aby zrozumieć Wszechświat	1 2 3 4 5
60. Ze wszech miar lepiej kierować się namiętnościami niż zasadą „złotego środka”	1 2 3 4 5